

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1990

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΙΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΚΑΙ Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΟΥ Κ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας,

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἐπρόκειτο σήμερα νὰ τονίσω ἐνώπιόν Σας τὴν μετὰ παρέλευση δυὸ ὀλόκληρων αἰῶνων σημασία τοῦ ἔτους 1790 ὡς ἔτους πρώτης ἐκδόσεως τῆς τρίτης, κατὰ σειράν, καντιανῆς κριτικῆς, ἐπιγραφόμενης *Κριτικῆς τῆς κρίσεως*, πού ἀπετέλεσε σταθμὸν στὴν πορεία διαδοχῆς τῶν σημαντικῶν νεώτερων αἰσθητικῶν θεωριῶν· ἀπὸ τῆς ὁποίας τὰ διδάγματα οὔτε ἡ σημερινή, δυὸ αἰῶνες ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἐμφάνιση ἐκείνης, οὔτε καμμιά μελλοντικὴ αἰσθητικὴ φαίνεται πιθανὸ νὰ κατορθώσει ποτὲ ν' ἀπαλλαγῆ, τόσο ἡ σφραγίδα πού αὐτὴ ἐπέθεσεν ἐπὶ τῆς ἀντίστοιχης παγκόσμιας διανοήσεως θὰ παραμείνει ἀνεξίτηλη· καὶ τῆς ὁποίας μοῦ συνέβη στὸ παρελθὸν ν' ἀνανεώσω, μὲ κάποια διεθνῆ θετικὴ ἀναγνώριση, τὴν ἐρμηνευτικὴ διερεύνηση¹. Ὡστόσο, καθὼς ξαναδιάβαζα τὸ ὀλοκληρωμένον κείμενό μου ἐπὶ τοῦ θέματος, ἔνοιωσα τόσο μακρινὸς ἀπὸ τὴν σημερινὴ βιούμενη καθημερινὴ προβληματικὴ, ὥστε ἀποφάσισα νὰ παραμερίσω τὸ μερικῶς ἀνεπίκαιρο ἐκεῖνο θέμα, καὶ ν' ἀναπτύξω ἐνώπιόν Σας ἕναν θεματικὸν πυρῆνα ἐπικαιρότερον ὁ ὁποῖος θέτει ὑπὸ δοκιμασίαν τὴν ἴδια τὴν σχέση τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὰ ζέοντα προβλήματα πού ἀπασχολοῦν τὸν σημερινὸν ἄνθρωπο, προβλήματα πού

---

1. Πβ. Ε. Μουτσοπουλος, *Forme et subjectivité dans l'esthétique kantienne*, Aix-en-Provence, Ophrys, 1964· *Forme et finalité dans l'esthétique kantienne*, Φιλοσοφία, 13-14, 1983-1984, σσ. 346-351· *L'idée de finalité dans l'esthétique de Gentile*, Attualità di Gentile, Castelvetrano, 1990.

καθίστανται όλοένα πιό συνειδητά και πού, ώς έκ τούτου, άπαιτοϋν όλοένα ριζικώτερην άντιμετώπιση. 'Η φιλοσοφία, δηλαδή ό φιλόσοφος, καλείται νά στρέψει τήν προσοχή της και νά κατευθύνει τά βήματά της πρός τό σύνολο τών δεσμών ή ομάδων πού τά προβλήματα αυτά συνιστοϋν. Μιά νέα φιλοσοφική επανάσταση, στο σημείο αυτό, θά επέτρεπε στην φιλοσοφία, στον φιλόσοφο και στον σημερινόν άνθρωπο, γενικώτερα, νά συλλάβουν και νά κατανοήσουν τήν σημασία τών καιρών² και, τελικώς, νά προσφέρουν στην ανθρωπότητα προγράμματα αντιμετώπισεως κ' ένδεχομένως επίλυσεως τών προβλημάτων αυτών. 'Από τήν σκοπιά αυτήν παρακαλώ, όσα θ' ακολουθήσουν, νά θεωρηθοϋν ώς μιá σωκρατικής έμπνεύσεως παλινωδία³.

"Ήδη από τήν εκκίνηση μου για περιόδευση γύρω από τον κεντρικόν άξονα του σημερινού στοχασμού μου επιθυμώ νά προλάβω μιάν ένδεχόμενη παρερμηνεία του όρου «φιλόσοφος», με τον όποιον προσδιορίζω τήν συνείδηση εκείνην πού είναι ό κατ' έξοχήν φορέας μιás ευθύνης, τόσο προσωπικής όσο και κατοπτρικά συλλογικής, τό τελευταίο καθ' ό μέτρον ή ίδια επιλέγει νά επικοινωνεί ή νά σιωπά. Μετά τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον 'Αριστοτέλη, μετά τον Kant, τον Bergson και τον Husserl, όλοι άνεξαιρέτως οί σημερινοί δήθεν φιλόσοφοι είμαστε, στην πραγματικότητα, άπλως φιλοσοφοϋντες. 'Η ήθελημένη υποβάθμιση πού επιβάλλω στο ύπαρξιακό καταστατικό τών σημερινών στοχαστών έχει προηγούμενο: σύμφωνα πρός τήν παράδοση, δημιουργός του όρου «φιλόσοφος» υπήρξε ό Πυθαγόρας πού άρνήθηκε για τον έαυτόν του τον χαρακτηρισμό του σοφού. "Όπως ό φιλόσοφος, άπλως -άν και με τον τρόπο θαυμαστόν-, ά ν α ζ η τ ε ι τήν σοφία, αδιάφορο άν ποτέ δέν τήν άγγίζει, άφου καθ' όδόν άνευρίσκει κάτι θαυμαστότερον εκείνης: τήν κριτική διάσταση του νοϋ, έτσι κι ό σημερινός φιλοσοφών προβληματίζεται, έστω και μακρόθεν αναφερόμενος -κι όχι κινούμενος-, στο επίπεδο του αυθεντικού φιλοσόφου, όπως τό προσδιώρισαν οί αιώνες, δίχως και νά τό προσεγγίζει καν ποτέ, προσδεδεμένος καθώς είναι στο άρμα τών συμβατικότητων του κοινωνικού βίου του όποιου έχει τήν άφελή ψευδαίσθηση πώς ήγείται, ένω, στην πραγματικότητα, ό ίδιος είναι γαλουχημένος με «διδασκαλίες παντοδαπές»⁴, ένας άρλεκίνος τής «διανόησης», γερμανιστί ένας «πτωχός ύς», ένα άσήμαντο πεφουσιωμένο ανθρωπάριο πού άποφάσισε, σε μιá συγκεκριμένη στιγμή του βίου του, νά πείσει τους άλλους πώς απέκτησε πνευματική κ' ύπαρξιακήν αυτάρκεια, και πού, τελικώς, κατάντησε νά πέσει κι ό

2. Πβ. Τ ο υ α υ τ ο υ, *Man's Historical Presence in the World*, Biopolitics, τ. 2, Athens, 1989, σσ. 40-43. *L'homme kairique*, Diotima, 16, 1988, σσ. 121-128.

3. Πβ. Π λ ά τ., Φαίδρ., 243 b.

4. Πβ. Ε. Μ ο υ τ σ ο ρ ο υ λ ο ς, *Les fonctions de l'imaginaire chez Psellos*, Actas del 5 Congreso Internacional de Filosofia Medieval, τ. 2, Madrid. Ed. Nacional, 1979, σσ. 1027-1034, και Diotima, 8, 1980, σσ. 81-90.

ἴδιος στὴν παγίδα πού ἔστησε γι' αὐτούς, προσπαθώντας νὰ πειστή πὼς ἢ κατὰ φαντασίαν αὐτάρκειά του ἐκείνη ἔχει ὑπόβαθρο πραγματικό.

Ἄν ἐπίδεικνύω αὐστηρότητα ἔναντι τοῦ σημερινοῦ φιλοσοφοῦντος στοῦ ὁποίου τὸ περίγραμμα ἐντάσσω, φυσικά, κ' ἐμαυτόν, τὸ πράττω ἐπειδὴ πέποιθα πὼς μονάχα μὲ τὴν αὐτοταπεινώση εἶναι ἐπιτεύξιμη ἢ ἀπελευθέρωση μιᾶς συνειδήσεως πού θαρρεῖ νὰ διατείνεται πὼς, λόγῳ ὑπεροχῆς, εἶναι ἰκανὴ νὰ διδάξει τὶς ἄλλες. Πρόκειται γι' ἀπελευθέρωση μιᾶς συνειδήσεως ἀπὸ τὶς παντοῖες δουλεῖες καὶ δεσμεύσεις τῶν ὁποίων ἢ ἐπὶ αἰῶνες συσσώρευση τῆς ἔχει στερήσει τὴν εὐχέρεια τῆς ἀποστασιοποιήσεως ἀπὸ τὰ κατὰ συμβεβηκὸς ὑπάρχοντα, καί, συνεπῶς, τὴν δυνατότητα τῆς ὑπερβάσεως καὶ τοῦ ἐλέγχου των. Ἦδη πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια ἀναρωτιόμουν: «τί ἀπέγινε ὁ φιλόσοφος;»⁵, ἀναφερόμενος στὸν τύπο τοῦ δημόσιου ἐλέγχου στὸν ὁποῖον ὀφείλει νὰ προβαίνει μία συνείδηση πού σκοπὸν τῆς ἔχει τάξει νὰ μαστιγώνει ἐρεθιστικά τὴν ἐκάστοτε κοινωνία, ὥστε νὰ τὴν ἀφυπνίζει ἀπὸ τὸν κάθε λογῆς δογματικὸν λήθαργο στὸν ὁποῖον ἐκείνη ἔχει περιέλθει. Ἄπὸ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος ἢ μορφὴ τοῦ Σωκράτους δὲν ἔπαυσε νὰ ἐνσαρκώνει τὴν γνήσια, τὴν αὐθεντικὴν ἰδέα τοῦ φιλοσόφου, καὶ μὲ κανέναν τρόπο ἢ παραδοσιακὴ αὐτὴ ἐνσάρκωση δὲν πρόκειται, νομίζω, νὰ καταλυθῆ ἢ, ἔστω, κι ἂν ἑαυτῆς νὰ ὑποβιβασθῆ, παρὰ τὶς ἀδιάκοπες ὑστερικὲς προσπάθειες τῶν σημερινῶν ἢ καὶ τῶν παντοίων αὐριανῶν ψευδοφιλοσοφούντων νὰ ἐμφανιστοῦν ὡς σοφιστικά τῆς ὑποκατάστατα, εὐτελίζοντας ἔτσι, μὲ τὸ νὰ τὴν προσαρμόζουν δηλαδὴ προκρουστικά στὰ ἰδικὰ τους κωμικὰ μέτρα, τὴν ἴδια τὴν φιλοσοφικὴ πραγματικότητα. Ἄν ἀληθεύει πὼς ὁ Σωκράτης ἔγραψεν ἰστορία, τοῦτο ὀφείλεται ἀποκλειστικά στὸ ὅτι ὁ ἴδιος κατώρθωσε νὰ ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τὶς κάθε λογῆς σοφιστικὲς γοητεῖες, καὶ νὰ ὀρίσει ἕναν ἄξονα διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς συμπεριφορᾶς τὸν ὁποῖον κ' ἐπέβαλε πρὸς κάθε κατεύθυνση. Στὴ συνολικὴν εἰκόνα τῆς προσωπικότητος τοῦ Σωκράτους, ἢ ὅποια μᾶς ἔχει περιέλθει, θὰ εἶταν πολὺ δυσχερὲς νὰ διακρίνει κανεὶς ρωγμὲς ἀπροσαρμοστίας ἀπὸ τὶς ὁποῖες νὰ ὑπαισέρχεται μιὰ καταλυτικὴ τῆς ἐνότητός τῆς ἀμφιβολία.

Ἄντιθέτως, μορφὲς σημαντικὲς στὴν περιοχὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ὅπως ὁ Francis Bacon κι ὁ Hegel, γιὰ νὰ περιοριστῶ σὲ δυὸ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες, εὐτέλισαν τὴν ἔννοια τοῦ φιλοσόφου ἠθικῶς, ἀποδεχόμενοι ὁ μὲν τὸ πρωτεῖον τῆς ὑποταγῆς στὸ πάθος τῆς παράνομης φιλοκέρδειας, ὁ δέ, τὸ πρωτεῖον τῆς ἐξαφανίσεώς του πίσω ἀπὸ τὴν παρουσίαν ἐνὸς δυναστευτικοῦ κρατισμοῦ τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος ἀπέβη μικρόψυχος ἀπολογητής. Ἄλλ' ἀκόμη καὶ διανοητικῶς παρανόμησαν: ὁ Bacon ἀνομολόγητα ἰδιοποιήθηκε τὴν ἐπὶ ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου πρωτοποριακὴν ἐργασία τῶν ἰταλῶν

5. Πβ. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ. Τί ἀπέγινε ὁ φιλόσοφος;. Διοτίμα, 10, 1982, σ. 164.

προδρόμων του⁶, ενώ ο *Hegel* παραβίασε τὸν ἰσχύοντα κώδικα εὐλικρίνειας κ' ἐντιμότητος μὲ τὸ ν' ἀποφύγει κάθε προκαταρκτικὸν ἔλεγχον τῆς ἰσχύος ἢ ὄχι μιᾶς *a priori* σχηματικῆς συλλήψεως, τῆς ἰδιαίτερης δηλαδή ἐκ μέρους τοῦ ἐκδοχῆς τῆς διαλεκτικῆς ὡς κρίσιμης πορείας τῆς νοήσεως καὶ τοῦ ὄντος, στὸν τομέα λ.χ. τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως, ὅπου μεταγενεστέρως ὁ *Julian Huxley* τὸν συνέλαβε ἀσύστολα παραληροῦντα⁷. Ἡ ἀθλιότης τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν εἰκασμάτων τοὺς εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνη ποὺ ἀνεκαθεν ἐβάρυνε, περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, ἐπὶ τῆς «ἀθλιότητος τῆς φιλοσοφίας»⁸. Εἶναι δεδομένη ἡ εὐθύνη τοῦ φιλοσόφου, ἀφ' ἑνός, ὡς διαρκῶς ἐρευνῶντος· ἀφ' ἑτέρου, ὡς ἀδίστακτα θέτοντος, κατὰ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ ἐρευνητικοῦ τοῦ λειτουργήματος, τὰ πιὸ ἀμειλίκτα ἐρωτήματα· καί, τελικά, ὡς διδάσκοντος ὅλους, ἀκόμη καὶ τοὺς πιὸ ἰσχυροὺς, μὲ τὸ νὰ καλεῖ κάθε μιὰν συνείδηση ν' ἀναλάβει, γιὰ λογαριασμόν της, τὸ μέρος τῆς εὐθύνης ποὺ τῆς ἀναλογεῖ γιὰ τὴν διατήρηση τῆς ἰσορροπίας τῶν σχέσεων της πρὸς τὴν κοσμικὴ καὶ πρὸς τὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα. Τὴν εὐθύνη αὐτήν, οἱ σημερινοὶ ἀνάξιοι ἐκπρόσωποι τῆς φιλοσοφίας τὴν ἔχομε παρακάμψει, ἂν ὄχι ἀποποιηθῆ, ἐξ οὗ κ' ἡ ἀναξιοπιστία στὴν ὁποία οἱ ἴδιοι ἔχομε γενικῶς περιπέσει, κινδυνεύοντας μάλιστα νὰ συμπαρασύρωμε σ' αὐτὴν καὶ τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμὸ στὴν καθολικότητά του.

Κατὰ τοῦ ἐκπεσμοῦ αὐτοῦ τῆς φιλοσοφίας, ἐκπεσμοῦ στὸν ὁποῖον οἱ ἴδιοι οἱ φιλοσοφοῦντες ἔστερξαν, ἂν δὲν τὸν ἐπροκάλεσαν μὲ τὴν μικροψυχία τους, εἶναι ἀναγκαῖα μιὰ δραστηριοποίηση τῶν φιλοσοφικῶν συνειδήσεων, ριζικὴ καὶ μακροπρόθεσμα προγραμματισμένη, ὥστε νὰ ἐμφανίξει πιθανότητες ἀνεκτὰ σοβαρῆς ἀποδόσεως. Ἄν ὁ ὑπεύθυνος φιλόσοφος, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ *Σωκράτους*, ἔχει ἐκλείψει, τοῦτο δὲν σημαίνει πῶς ἄλλες συνειδήσεις μ' ἐπιστημονικὴν, ἂν ὄχι μὲ αὐστηρῶς φιλοσοφικὴν, προετοιμασία, δὲν ἀντιλαμβάνονται τὴν ὀλισθητικὴν πορεία ποὺ ὁ λεγόμενος φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἀκολουθεῖ κατὰ τὴν παροῦσαν φάση τῆς ἀπλῆς του ἐπιβιώσεως, χωρὶς ὡστόσο οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ νὰ δέχονται νὰ παραχωρήσουν σὲ μὴ κατ' ἐπάγγελμα φιλοσοφοῦντας προνόμια παραδοσιακῶς κατακρατούμενα στὰ ὁποῖα ζηλοτύπως, ὄχι ὁμῶς πιά καὶ δικαιωματικῶς, διατελοῦν προσκολλημένα. Στοχαζόμενοι ἐπιστήμονες τοῦ κύρους ἑνὸς *Karl Friedrich* βαρώνου *von Weizsäcker*, ἐπειδὴ καταγγέλλουν εὐθαρσῶς τὰ συντελούμενα στὸν κόσμον καὶ τὴν περὶ αὐτῶν ἐγκληματικὴ γενικώτερη ἀδιαφορία, κατηγοροῦνται ὡς ἐπιλαμβανόμενοι προβλημάτων ποῦ, κατὰ τεκμήριον, κ' ἐγκύρως,

6. Πβ. *B. Farrington*, *F. Bacon, Philosopher of Industrial Science*, *New York, Schumann*, 1959, σσ. 133 κ.έξ.· πβ. ἤδη *A. Levi*, *Il pensiero di F. Bacone, considerato in relazione con le filosofie della natura del Rinascimento e col azionalismo cartestano*, *Torino, Paravia*, 1925, σσ. 89 κ.έξ.

7. Πβ. *E. Μουτσοπούλου*, *Νόησις καὶ πλάνη*, Ἀθήναι, 1961, σσ. 81-82.

8. Πβ. *K. Marx*, *Das Elend der Philosophie (1847)*, *Marx-Engels-Werke*, τ. 4, *Berlin, Dietz*, 1977.

μονάχα «αύθεντικούς» φιλοσόφους εἶν' ἐπιτρεπτό ν' ἀπασχολοῦν: αἰτιάσεις πὸν ἐγγί-
ζουν τὰ ὄρια τοῦ ἰλαροτραγικοῦ, ὅταν, ἐξ ἄλλου, ἐλάχιστοι ἀπὸ τοὺς «αύθεντικῶς» ἀκόμη
φιλοσοφοῦντες συγκινοῦνται ἀπ' ὅσα κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τεκταίνονται στὸν κόσμον.
Σήμερα, οἱ κατ' ἐπάγγελμα φιλοσοφοῦντες δὲν φαίνονται νὰ διαφέρουν ἀπὸ τοὺς
δεσμῶτες τοῦ πλατωνικοῦ σπηλαίου⁹, πὸν ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τὴν ἐπάνοδο τοῦ συντρόφου
τοὺς ἐκείνου ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀποτίναξε τὰ δεσμά του, ἀνέβηκε στὸ φῶς κι ἀντίκρουσε τὸν
ἥλιο τῆς ἀλήθειας, ἐπιστρέφει σ' αὐτοὺς γιὰ νὰ τοὺς ἀποκαλύψει ὅσα ἐγνώρισε ἑκαὶ πού,
ἐνοχλούμενοι, τρόπον γιὰ ν' ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τὴν παρουσία του λυσιτελέστερον δὲν
σοφίζονται ἄλλον ἀπὸ τὸ νὰ τὸν ἀποκτείνουν. Ἡ ἀναφορὰ στὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους
εἶναι βέβαια ἐδῶ ἐμφανής. Ὡστόσο, στὸν μῦθον, οἱ φυσικῶς ἀποκτείνοντες δὲν εἶναι
παρὰ δοῦλοι ἀμαθεῖς, ἐνῶ οἱ σήμερα ἐνοχλούμενοι εἶναι, κατ' ὄνομα τοῦλάχιστον,
φιλόσοφοι, γι' αὐτὸ ἄλλωστε κ' ἡ ἐκδίκησή τους προετοιμάζεται καὶ πραγματοποιεῖται
μὲ τρόπον ἐξόχως ἐκλεπτυσμένον.

Θὰ προτιμοῦσε κανεὶς νὰ μὴν ἀναρωτηθῆ ἀπὸ ποιὲς ἀσχολίες οἱ φιλοσοφοῦντες
κινδυνεύουσι ν' ἀπομακρυνθοῦμε, εἶναι ὅμως ἐνδιαφέρον ὁ ἰδιώτης νὰ τὸ γνωρίζει.
Μάλιστα, Κυρίες καὶ Κύριοι: τὰ «μεγάλα» θέματα πὸν ἀπασχολοῦν τὰ «μεγάλα» πνεύ-
ματα σήμερα ἀνάγονται, τελικῶς, ὅλα σ' ἓνα: στὸ πῶς δηλαδὴ θὰ προσδιοριστοῦν οἱ
ὄροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ προσδιοριστοῦν οἱ ὄροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ προσδιοριστοῦν οἱ
ὄροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἡ ἀναφορὰ στὰ συντελούμενα, ὄχι στὸν κόσμον, ἀλλὰ στὴν
συνειδήσή μου, εἶναι λεκτικῶς ἐκφράσιμα. Ἡ κριτικὴ προσέγγιση τοῦ θεμελιώδους
ἐπιστημολογικοῦ προβλήματος ἐκ μέρους τοῦ Καντ εὐρίσκεται, φυσικά, στὴν ἀφετηρίαν
ἐνὸς παρόμοιου, παράλογου στὴν ἀκράϊαν του λογικότητα, ἀναλυτικοῦ προβληματισμοῦ.
Ὁ προβληματισμὸς αὐτός, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀλγεβρικῆς συλλήψεως σύγχρονη
λογικὴ πρὸς τὴν ὁποίαν αὐταρέσκως προσπαθεῖ ὁ ἴδιος νὰ συνδεθῆ, ἀνεπιφύλακτα ἂν κι
ἀντιφατικῶς, στηρίζεται ἐπάνω στὴν ἀριστοτελικῆς προελεύσεως –καί, συνεπῶς,
καταδικαστέαν, κατ' αὐτὸν– ἀντίληψη περὶ ἀδιαμφισβήτητης ὑπάρξεως ἐνὸς θεμελια-
κοῦ λογικο-γραμματικοῦ παραλληλισμοῦ. Φοβᾶται κανεὶς πῶς, στὶς ἡμέρες μας, ἓνας
νέος μεσαίωνας, ὑπὸ μορφήν πνευματικοῦ τυφῶνος, κατακλύζει τίς συνειδήσεις κι ἀπει-
λεῖ νὰ συμπαράσῃ στὸ πέρασμά του κάθε ζωντανὴ δύναμη ἐλεύθερης ἀντιστάσεως
στὴν ἐρημωτικὴν του παντοδυναμία. Καθὼς ἀκριβῶς ὁ πρῶτος ἐκεῖνος μεσαίωνας πὸν
ἐπεβλήθη στὸν ἄνθρωπον ἤδη πρὶν ἀπὸ δεκαπέντε αἰῶνες, καὶ γιὰ μιὰν περίπου χιλιετία,
ἔτσι κι ὁ νέος μεσαίωνας ἐμπνέεται ἰδεολογικῶς ἀπὸ τεχνοκρατικὲς προσδοκίες πὸν δὲν
ἀπέχουν ἀπὸ τὴν κρατοῦσαν, κι ὁλοένα περισσότερο τελεσιδίκως ἐπιβαλλόμενῃν, ἰδεο-
λογίαν ἢ ὁποία εὐνοεῖ τὴν συνεχῆ περαιτέρω ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας καὶ τὸν ἄκριτον
θαυμασμὸν γιὰ ὅσα ἐπιτεύγματά της παρουσιάζονται ὡς καρπώσιμα ἐκ μέρους τοῦ

9. Πβ. Πλάτ., Πολιτείας Ζ, 514 b κ.εξ.

άνθρώπου. Στην πραγματικότητα, καρπώσιμος υποτάσσεται στην ιδεολογία αυτήν, έθελουφλῶν, ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος. Ἔτσι, ἡ οὐσιαστικῶς ὑπαρξιακῆς ἀναδείξεως ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ συνεχῆ βίωση τῆς ἐλευθερίας του βεβαιώνεται παραπλανητικῶς, μὲ τὸ νὰ καθοδηγεῖται κατὰ πρόληψη, καὶ χάρη σὲ κολακεῖες, σύμφωνα πρὸς μηχανισμοὺς σοφὰ σχεδιασμένους καὶ λειτουργοῦντας.

Ὁ φιλόσοφος εἶναι, ἀπὸ τὴν φύση του, τεταγμένος νὰ ἐλέγχει (μὲ τὴν διττὴ σημασίᾳ τοῦ ὄρου) ἀφ' ἑνὸς τοὺς μηχανισμοὺς αὐτοὺς, κι ἀφ' ἑτέρου τὶς συνειδήσεις πού τοὺς προσδιορίζουν καὶ πού κατευθύνουν ἐκάστοτε τὴν λειτουργία τους. Ἄλλ' ὄχι! Οἱ εκπρόσωποι τῆς σημερινῆς φιλοσοφικῆς παρακμῆς, ἀπομονωμένοι στὸν τεχνοκρατικό τους ἐπαγγελματισμόν, ἐπιδίδονται στὴν ἀναζήτηση νόθων προνομιακῶν ψυχίων πού πίπτουν ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων τους¹⁰. Ἐκπλειστηριάζουν τὰ τελευταῖα ἔγνη μιᾶς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας πού ἐκ κληρονομίας τοῦ παρελθόντος δικαιωματικὰ τοὺς ἀνῆκε, κι ἀπαρνούμενοι μιὰν ἐλευθερίαν ἐκφράσεως σύμφυτη πρὸς τὴν ἀνθρώπινη ὄντοτήτά τους καὶ πρὸς τὸ λειτούργημα πού ὑποτίθεται πῶς ἐκ παραδόσεως τιμοῦν ἑμιὰν ἐλευθερία πού θεωρητικὰ τοὺς ἀναγνωρίζει, ὄχι μονάχα προκειμένου νὰ κρίνουν καὶ ν' ἀξιολογοῦν τὰ συντελούμενα καὶ τοὺς ἐμπνευστὰς των, ἀλλὰ καὶ νὰ διορθῶνουν πορεῖες πεπλανημένες, ἀκόμη καὶ ν' ἀντιπροτείνουν ἀφ' ἑαυτῶν ἄλλες, ὑποβάλλοντες ἢ κ' ἐπιβάλλοντες στὶς συνειδήσεις νέους ἐκάστοτε στόχους πρὸς δημιουργικὴν κατάκτηση, μὲ προοπτικὲς οἰκουμενικῆς ἀναγνωρίσεως κι ἀποδοχῆς, κι ἀντιτάσσοντας πρὸς τὴν ὁποιαδήποτε σκοπιμότητα μιὰν αὐτοτέλεια ἐλεύθερα ὀριζόμενων ἐπιδιώξεων. Ἡ, πάλι, προσκολλῶνται στὴν ἀνοῦσια, δῆθεν ἐμβαθυντικὴν, ἔστω, περιήγησή των στὴν περιοχὴ παρωχημένων φιλοσοφημάτων πού καταφανῶς ἐμπλουτίζουν τὴν γνώση μας περὶ τῆς ἐκτυλίξεως τοῦ πνευματικοῦ νήματος τῆς γενεαλογικῆς διαδοχῆς τῶν ἰδεῶν, γνώση ἀδιαμφισβήτητα ἱκανὴν ν' ἀναδειχθῆ ἢ ἴδια χρήσιμη, καθὼ ἐμπλουτιστικὴ τῶν ἀνθρώπινων νοητικῶν ἐμπειριῶν. Ὡστόσο, δὲν ἀξιοποιοῦν καὶ τὶς προσφερόμενες σχετικὲς δυνατότητες στὸν τομέα τοῦ δημιουργικοῦ στοχασμοῦ, γιὰ χάρη μιᾶς εὐρύτερης καὶ καθολικότερης καρπώσεως τῆς γνώσεως αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα. Καὶ στὶς δυὸ αὐτὲς περιπτώσεις παριστάμεθα μάρτυρες μιᾶς ἀσυναίσθητης προσπάθειας στερωτικῆς ἀφαιρέσεως κάθε θεμελιώδους δημιουργικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τὶς συνειδήσεις πού ἐμπλέκονται στὴν διαδικασία αὐτὴν, προσπάθειας στὴν ὁποίαν οἱ συνειδήσεις ἐκεῖνες μὲ πολλὴν ἐλαφρότητα φαίνονται, ἄλλωστε, νὰ συναινοῦν, ἂν ὄχι καὶ νὰ συμβάλλουν, ἔναντι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀδρῆς, τελικὰ ὅμως εὐτελοῦς, ἀμοιβῆς γιὰ τὴν προδοσία τους πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Ὅταν ἡ ἐπομένῃ ὥρα τοῦ θερισμοῦ θὰ σημαίνει, οἱ γεωργοὶ τοῦ σύγχρονου πνευματικοῦ ἀγροῦ θὰ παραμείνουν ὁ καθένας μ' ἓνα περίτεχνο δρεπάνι στὸ χέρι, ἓνα

10. Πβ. Μάρκ., 7, 28.

δρεπάνι ώστόσο πού δέν θά εἶναι σέ θέση νά ἐκπληρώσει τόν λειτουργικό του προορισμό, ὄχι μονάχα ἐπειδή τὸ ἴδιο θά στερεῖται ἀκμῆς, ἀλλά κ' ἐπειδὴ οἱ κατασκευασταί του γεωργοὶ θάχουν ἐκ προοιμίου λησμονήσει, ἂν ὄχι ἀποφύγει, νά σπείρουν τὸν ἐνδε-
δειγμένο γιὰ τὴν καρποφορία σπόρο.

Ἡ ἔλευση τοῦ νέου μεσαίωνα πού μᾶς ἀπειλεῖ ἐξ αἰτίας τῆς παραιτήσεως τῶν φιλοσοφούντων ἀπὸ τὰ οὐσιαστικά τους ἐλεγκτικά δικαιώματα, καὶ τῆς ἐκ μέρους των ἀεμπολήσεως τῶν ἀναγνωρισμένων καὶ κατωχυρωμένων ἐλευθεριῶν τοῦ πνεύματος, μονάχα διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας εἰσχωρήσεως τῶν ἐποπτεουσῶν συνειδήσεων στίς βιούμε-
νες δυσχέρειες πού ἡ ἀνθρωπότης ἀντιμετωπίζει εἶν' ἐνδεχόμενο ν' ἀποτραπῆ. Παρή-
γορη διαφαίνεται ἡ διαπίστωση τῆς ἐνασχολήσεως μερικῶν ὑψηλῆς ποιότητος κι ἀποδόσεως φιλοσοφούντων πνευμάτων μὲ τίς δυσχέρειες αὐτές, καθὼς κ' ἡ ἀπήχηση τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῆς στοὺς πολιτικούς κύκλους προηγμένων δημοκρατικῶν χωρῶν, ὅπως ἡ Γερμανία. Εἶναι ώστόσο ἐπικίνδυνο νά λησμονεῖται πὼς οἱ προνομιούχες αὐτές συνειδήσεις, ὅσες κατῶρθωσαν νά εἰσχωρήσουν αὐθεντικά στὴν οὐσία τῆς σημερινῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητος, μὲ βεβαιότητα θά προκαλέσουν τὴν συρροή τῶν τρωκτι-
κῶν τοῦ πνεύματος, ὅταν τὰ τρωκτικά αὐτά θά διαπιστώσουν μιὰν πρώτη τυχὸν ἐπιτυχία τῶν ἴδιων αὐτῶν προνομιούχων συνειδήσεων στὸν πνευματικὸ στίβο. Ἔτσι, ἐξ ἄλλου, συνέβη ἀνεκάθεν: οἱ πρωτοπόρες δημιουργικὲς συνειδήσεις δὲν συμπαρέσυραν ἐξ ἀρχῆς τίς ἄλλες, τίς ράθυμες καὶ τίς εὐτελεῖς, ὄχι ἐπειδὴ δὲν τίς εἶχαν πείσει περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀνανεωμένης πορείας πού οἱ ἴδιες ἀκολουθοῦσαν, ἀλλὰ πολὺ ἀργότερα, καὶ μ' ὄψι-
μην σπουδῆ ὅταν ἔγινε ἀντιληπτὸ τὸ πρακτικὸ κέρδος πού οἱ ἄλλες αὐτές θ' ἀποκόμιζαν ἀπὸ παρόμοιαν ἔνταξη σ' ἓνα ρεῦμα ἤδη διαμορφωμένο, συχνὰ μ' ἀγῶνες μακροῦς κ' ἐπίπονος. Ἀπὸ τὴν στιγμή ἐκεῖνη ἀρχίζει νά λειτουργεῖ ὁ μηχανισμὸς τοῦ συρμοῦ¹¹ κι ἂν ἓνα πνεῦμα πονηρὸ ἐσκαρφίζετο νά ἐκφρασθῆ σχετικά στὴν γλῶσσα τῶν πανούργειων προβάτων¹¹, δὲν θ' ἀργοῦσε ἀπὸ τὸν πλανήτη ὀλόκληρον νά ἐγερθῆ ἓνα πανανθρώπινο φιλοσοφικὸ βέλασμα.

Δὲν ἐπρόκειτο, βέβαια, περὶ πνευματικῆς πανστρατιάς, ἀλλ' ἀπλῶς περὶ συνα-
γερμοῦ πού θά προέκυπτε ἀπὸ μιμητισμὸ νόθον κ' ἔωλον, ὄχι κἂν ἀφιλοκερδῆ, ἀλλ' ἀντίθετα, σαφῶς κερδοσκοπικόν, ἐνθυμίζοντα τὴν ρωμείκη πρακτική: ὁσάκις ἓνας ρέκτης ἐπιχειρηματίας συμβῆ νά ἐγκατασταθῆ ἐπιτυχῶς, δεῦτερος καὶ τρίτος κι ἄλλοι πολλοὶ νά σπεύδουν, ἀκολουθῶντας τον, νά ἐγκατασταθοῦν παρ' αὐτόν, καταστρέ-
φοντας ἔτσι τίς περαιτέρω δυνατότητες ἐπιτυχίας ὄλων. Ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἔχει ἀνάγκη πλήθους σωτήρων, ἀλλὰ γνήσιων κι αὐθεντικῶν ὀδηγητικῶν πνευμάτων πού νά στε-
ρεώνουν τὴν ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀμέτρητων προσωπικῶν συνειδήσεων πού τὴν συνιστοῦν.

11. Πβ. F. R a b e l a i s, Gargantua, κεφ. I.

Περιέργως, τὰ οὐσιώδη προβλήματα πού προσελκύνουν σήμερα τὴν προσοχὴ τῆς ἀνθρωπότητος ἔχουν ἐπισημανθῆ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνοκρατίας. Τὰ φιλόσοφα πνεύματα, ἐν πολλοῖς, σ' ἄλλες περιοχὲς ἐνδιαίτωνται. Ὅλ' αὐτὰ τὰ προβλήματα ἀφορῶν στὸν ἄνθρωπο καὶ μονάχα σ' αὐτόν. Ἀκόμη κ' αἰτήματα ὅπως «ἡ ἐπιστήμη γιὰ τὴν ἐπιστήμη» κ' «ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέχνη», πού ἀπηχοῦν τὸ ἀριστοτελικὸ «θαυμάζειν»¹² καὶ τὸ πλατωνικὸ «θεᾶσθαι»¹³, ἀντιστοίχως, ἐξακολουθοῦν, εἰν' ἀλήθεια, νὰ ἐξυπηρετοῦν τὴν καθαρὴ πνευματικὴν ἀνησυχία, συγχρόνως ὅμως, ἀφοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἐσυρρικνώθηκαν γιὰ χάρη τῆς ἀποκλειστικῆς ἐξυμνήσεως τοῦ ἀπολύτου, ἔχουν σήμερα σαφῶς διευρυνθῆ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀναδείξεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς αὐταξίας. Τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὅσα θεματικῶς ἀναφέρονται, ἀλλὰ καὶ προστακτικῶς ἀπευθύνονται, στὸν σύγχρονον ἄνθρωπο εἶναι ἀριθμητικῶς ἀπεριόριστα, ὅλα ὅμως ἀνάγονται στὴν ἐκ μέρους τοῦ συνειδητοποίηση τῆς εὐθύνης τοῦ ἐναντι ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος στὸ σύνολό της. Ἀπὸ τὰ προβλήματα αὐτὰ ἐνδείκνυται νὰ ἐπισημάνω τὰ κατ' ἐμὲ οὐσιωδέστερα κατὰ τὸ μέτρον ὅπου ἐπιβάλλονται, κι ὡς χρίζοντα ἐπείγουσας ἀντιμετωπίσεως. Οἱ ἀνθρώπινες συνειδήσεις συχνὰ καταφεύγουν στὴν ἀλόγιστη σύνδεση, ἢ καὶ ταύτιση, τῶν κατηγοριῶν τοῦ οὐσιώδους καὶ τοῦ ἐπείγοντος· σχετικῶς, μάλιστα, μοῦ ἔχει ἐπανελημμένως δοθῆ ἡ εὐκαιρία νὰ καταγγείλω τὸ δομικῆς τάξεως σόφισμα πού ὑποκριτικῶς ὑποκρύπτεται ὑπὸ τὴν σύνδεση ἢ τὴν ταύτιση αὐτήν. Πρέπει ὡστόσο ν' ἀναγνωριστῆ πῶς, στὸ ἐπίπεδο τῶν μεγάλων προβλημάτων πού ἡ ἀνθρωπότης καλεῖται σήμερα ν' ἀντιμετωπίσει, οἱ δυὸ αὐτὲς κατηγορίαι, ἂν δὲν ταυτίζονται, συνδέονται στενά. Πρέπει, ἐξ ἄλλου, νὰ δεχτῶ –καὶ τοῦτο, νομίζω, θὰ δειχτῆ ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις πού θ' ἀκολουθήσουν– πῶς ὅλ' αὐτὰ τὰ προβλήματα εἶναι τάξεως ἐξ ὀλοκλήρου ἠθικῆς, ὅσο κι ἂν ἐμφανίζον προεκτάσεις πού τὰ σχετίζουν πρὸς τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τεχνολογία, σὲ μερικὲς μάλιστα περιπτώσεις ἀκόμη καὶ πρὸς τὴν αἰσθητικὴ σύλληψη τοῦ ἀνθρώπινου βίου.

Ἄν πρόσκειμαι πρὸς τοὺς ἀκρίτως αἰσιόδοξους· θεωρῶ ὅμως ὅτι συνιστᾶ ἀπροσδόκητην, ὅσο καὶ καίριαν, προώθηση τῆς ἱστορικῆς μοίρας τῆς ἀνθρωπότητος ἢ πτώση τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν τειχῶν πού πολιτικῶς διαιροῦσαν κοινωνίες, χῶρες, ἡεῖρους. Εἶναι μάλιστα καταφανὲς πῶς ἡ πτώση, ἢ κατακρήμνιση, θὰ ἔλεγα, αὐτὴ συντελέστηκε πρὸς ὄφελος τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ μ' ἀποκλειστικὴν καθίζηση καθεστώτων πού, ἐν ὀνόματι μιᾶς ρωμαντικῆς, ὅσο κ' ἐπιστημονικῶς ἀσύστατης, θεωρήσεως τῆς δικαιοσύνης, εὐνόησαν τὴν πιὸ βάρβαρα ἐγκληματικὴ καταπάτηση τῆς ἔννοιας τοῦ

12. Πβ. Ἀριστ., Μ.τ.φ., Α 2, 983a 14: «διὰ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι ἤρξαντο φιλοσοφεῖν».

13. Πβ. Πλάτ., Συμπ., 210c' Πολιτείας Ζ, 516b' Φαῖδρ., 247c. Περὶ τοῦ «θαυμάζειν» κατὰ Πλάτωνα, πβ. Θεαίτ., 155 b-d. Πβ. Ε. Μουτσόπουλου, Ἡ σημασία τοῦ θαυμαστοῦ ἐν τῷ πλατωνικῷ «Θεαιτήτῳ». Παρνασσός, 7, 1965, σσ. 83-87.

δικαίου στὸν αἰῶνα μας. Ὡς οὐσιῶδες χαρακτηριστικό της, ἐπισημαίνω πὼς ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἐπῆλθεν ἐξ αἰτίας τῆς ἐσωτερικῆς ἀδυναμίας τῶν οἰκείων ἐπὶ μέρους συστημάτων, ν' ἀντεπεξέλθουν πρὸς τὴν συνεχῶς ἐνισχυόμενῃ ἐλευθερόφρονῃ ἀντίδραση τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν τὶς ὁποῖες ἐκεῖνα καταπίεζαν· μιᾶς ἀδυναμίας προσπορισμοῦ νέων ἐνεργειῶν· μιᾶς ἀδυναμίας ἢ ὁποῖα ἐκδηλώθηκε ἀρχικῶς μ' ἓνα λαχάνιασμα, κι ἀργότερα μὲ μιὰν δομικὴ, οἰκονομικὴ κ' ἠθικὴν ἐξαθλίωση ποῦ ὠδήγησε στὴν τελικὴν κατάπτωση. Προπύργια βαρβαρότητος ἔχουν ἀκόμη ἀπομείνει ἀρκετά, ὡς ἐπιβιώσεις ὅμως¹⁴, ποῦ καλοῦνται σὲ βαθμιαίαν ἐξαφάνιση προωρισμένην νὰ ἐπέλθει μόλις ἐκλείψουν τὰ περιφερειακά, οἰκογενειακῆς, κυρίως στηρίζεως, κατεστημένα ποῦ τὰ συντηροῦν. Ἀπὸ τὴν ἀνακούφιση ποῦ θὰ προκύψει γιὰ τὶς μέχρι τώρα δυναστευόμενες κοινωνίες θὰ ἐνισχυθῆ, τὸ διαβλέπομε, μιὰ ἀναζωπύρωση ὠρισμένων παρωχημένης σπουδαιότητος ἀκραίων ἐθνικισμῶν ποῦ ὑπάρχει φόβος νὰ διαταράξουν, ἔστω καὶ προσωρινά, τὴν ὁμαλὴ πορεία βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν. Εἶν' εὐκταῖον, ἀντὶ διαταραχῆς, ἢ προοπτικῆς υπερβάσεως τῶν ἐπιχωριαζουσῶν διαφορῶν, ἐνεργοποιούμενη σὲ πλαίσιο φιλικοῦ ἑταιρισμοῦ κ' εἰλικρινοῦς συνεργασίας, νὰ ὠδηγήσει σὲ μιὰν οὐσιωδῶς δημοκρατικὴ καὶ νομοθετημένα ὑπερεθνικιστικὴν ὁμοψυχία ὅσες κοινωνίες σήμερα ἀπειλοῦνται νὰ κατακλυστοῦν ἀπὸ κατευθυνόμενες ἀντιλήψεις. Στὶς ρυθμίσεις αὐτὲς ἐπιβάλλεται νὰ πρυτανεύσουν ὁ νόμος κ' ἡ συναίσθησις τοῦ δικαίου, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρξουν νικηταὶ κ' ἠττημένοι –πᾶγμα ποῦ θὰ δημιουργοῦσε στοὺς ἀδικούμενους τάσεις διαπλάσεως καὶ στηρίζεως ἐκδικητικῶν ἀναμορφωτικῶν ἰδεολογιῶν–, ἀλλὰ μονάχα κοινωνίες μ' εἰλικρινῆ ἀμοιβαίαν κατανόηση ποῦ νὰ θεμελιώνει καὶ νὰ συντηρεῖ τὴν συνεχῆ των συμπόρευση. Τὸ θέμα αὐτὸ προέχει ἀπαρακάμπτως. Ἐπιτυχῶς ἀντιμετωπιζόμενο, θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἔκλυση καὶ τὸν δημιουργικὸν ἔλεγχο ἀπρόβλεπτων σήμερα οἰκονομικῶν ἐνεργειῶν, διοχετεύσιμων στὴν ἀντιμετώπιση ὄλων τῶν ἄλλων θεμάτων ὅσα κατὰ δέσμες καὶ κατὰ πρακτικῶς λογικὴν σειρά, προτίθεμαι ν' ἀναλύσω ἐφεξῆς χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει πὼς ἡ ἀπαρίθμησὴ των θὰ εἶναι κ' ἐξαντλητικὴ· ἀπλῶς αὐτὰ νοοῦνται ὡς τὰ κατὰ γενικώτερην ἀποδοχὴ πρωτεύοντα. Ἐξ ἄλλου, ἡ οἰκονομία τοῦ χρόνου μοῦ ἐπιβάλλει, προκειμένου νὰ μὴν ἀποσιωπηθοῦν ὠρισμένες πτυχὲς τῶν προβλημάτων αὐτῶν, ν' ἀναφερθῶ σ' ἐκεῖνες ἔστω καὶ δι' ἀπλῆς μνείας.

Δέση πρώτη: ἡ καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος κ' ἡ κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπὶ χιλιετίες, καὶ παρὰ τὴν συλλεκτικὴ καὶ καρπωτικὴν ἐκμετάλλευσή του πλανήτη ἐκ μέρους των, οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες δὲν

14. Πβ. L. Feigon, *China Rising. The Meaning of Tienanmen*, Chicago, I. R. Dee Inc., 1990· Chu Yan Cheng, *Behind the Tienanmen Massacre. Social, Political and Economic Ferment in China*, New York, Westview, 1990.

κατώρθωσαν να έκμηδενίσουν τὰ τεράστια παντοῖα ἀποθέματά του. Χρειάστηκε χρόνος μικρότερος τῶν δυῶν αἰῶνων βιομηχανικῆς ἐξαντλήσεώς του, γιὰ νὰ καταστήσει τὸν ἀνθρώπινο βίον κυριολεκτικῶς «οὐ βιωτόν»¹⁵. Προηγουμένως, ὁ ποσοτικὸς παράγων δὲν διατελοῦσε προσταγματικὸς ἢ ἐπάρκεια, ὡς πλήρωση τῶν ἀναγκῶν, καθώριζε τὴν ποσότητα τῆς παραγωγῆς, συνεπῶς καὶ τὸν ρυθμὸ ἀπογυμνώσεως τοῦ πλανῆτη. Ἡ βιομηχανικὴ ἐποχὴ μετέβαλε τὶς σχέσεις μεταξὺ ἀναγκῶν κ' ἐπαρκειᾶς, ἀφοῦ ἀναζήτησε τρόπους δημιουργίας συνεχῶς νέων ἀναγκῶν, μὲ σκοπὸ τὴν ὀλοένα μείζονα παραγωγή καὶ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας, κατὰ προέκταση δέ, καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ πλανῆτη. Ὁ φαῦλος αὐτὸς κύκλος συμπληρώθηκε, ἐνῶ συγχρόνως ἡ λειτουργία του περιεπλάκη ἐξ αἰτίας τῆς συζεύξεώς της π ρ ὀ ς, καὶ τοῦ ἐπηρεασμοῦ της ἀ π ὀ, τὴν λειτουργία ἐνὸς ἄλλου φαύλου κύκλου, παράγωγου τοῦ πρώτου. Συγκεκριμένα, στὴν διαδικασία ἀποψιλώσεως τοῦ πλανῆτη σύντομα προσετέθη ἡ διαδικασία δηλητηριάσεως τῆς ἐπ' αὐτοῦ ζωῆς¹⁶. Ἡ ἰσορροπία τοῦ οἰκοσυστήματος διαταράχθηκε ἐπικίνδυνα, κ' ἡ ἐπανόρθωσή της, μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα, δηλαδὴ ὑπὸ τὴν προϋπόθεση πῶς ἡ διαδικασία καταστροφῆς θὰ σταματοῦσε αὐτὴν τὴν στιγμή, θ' ἀπαιτοῦσε χρόνον μακρόν. Εἶναι ὅμως βέβαιο πῶς ἡ πορεία πρὸς τὴν καταστροφὴν δὲν θὰ σταματήσει ἄπλως, στὴν βέλτιστη τῶν περιπτώσεων, θὰ ἐπιβραδυνθῆ, καὶ τοῦτο ἄν, βέβαια, οἱ ἐκκλήσεις τῶν ἐπαϊόντων πρὸς τὴν φρόνηση τῶν κρατούντων ἀποβοῦν ἀποτελεσματικές. Καὶ πάλιν ὅμως θὰ χρειαστῆ χρόνος πολὺς, ὄχι μονάχα πρὸς τεχνικὸν προγραμματισμὸ κ' ἐφαρμογὴν τῶν ἄμεσων θεραπευτικῶν καὶ τῶν περαιτέρω προληπτικῶν σχετικῶν μέτρων, ἀλλὰ καὶ πρὸς θέσπιση κι ἀπόδοση τῶν ἀναγκαίων κινήτρων γιὰ τὴν δημιουργία μελλοντικῶν ἀντισταθμιστικῶν ἀποκλίσεων ἀπὸ τὴν σημερινή, βιομηχανικῆς θεμελιώσεως, οἰκονομικὴν πραγματικότητα. Ἡ μεταβιομηχανικὴ κοινωνία θ' ἀργήσει πολὺ νὰ προβάλει ἐμφανῶς στὸν ὀρίζοντα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπείσέρχεται ἡ γενικώτερη περὶ τοῦ πολιτισμοῦ κριτικὴ, ποὺ αἰτιᾶται τὴν ἀλληλεξάρτηση, στὸ πλαίσιό του, ἀφ' ἐνὸς μιᾶς ὑπερβολικῆς ἀναπτύξεως τῆς τεχνολογίας σὲ βᾶρος τῶν παραδοσιακῶν ἀξιών, κι ἀφ' ἑτέρου μιᾶς δημιουργίας συνεχῶς νέων ἀναγκῶν ποὺ ὀδηγοῦν σὲ ἐξ ἴσου συνεχῶς ἀξανάομενη παραγωγή, μὲ τ' ἀπελπιστικὰ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα ποὺ μόλις διαπιστώθηκαν. Ὡστόσο συνιστᾶ ἀφέλειαν τὸ νὰ νομίζεται πῶς ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλεύθερης ἐπιλογῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ὅλα ὀδηγοῦν στὴν διαπίστωση πῶς ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου συνυφάνθηκε πρὸς τὴν ἐπίδοσή του στὴν τεχνικὴ, ἡ δὲ ἐπιβίωσή του κατωρθώθηκε χάρι

15. Πβ. Π λ ἄ τ., 'Απολ., 38 α' Πολιτικ., 299 ε.

16. Πβ. A. S h o u m a k o f f, *The World Is Burning*, New York, Little Brown, 1990' A. R e v k i n, *The Burning Season. The Murder of Chico Mendes and the Fight for the Amazon Rain Forest*, New York, Houghton Mufflin, 1990. Πβ. κατωτ., καὶ σημ. 25.

στην συνεχή ανάπτυξη της τεχνικής αυτής. Ὁ συμβολισμὸς τοῦ μύθου τοῦ Προμηθεύς, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξεικόνιση τῶν τριῶν κυρίων φάσεων κοσμεῖ τὴν ἀνατολική πλευρά τῆς αἴθουσας αὐτῆς, εἶναι ἀναμφισβήτητα πολυδιάστατος. Προμηθεὺς κ' Ἐπιμηθεὺς συγκρόνως¹⁷, ὁ ἄνθρωπος τιμωρεῖται ἴσως γιὰ ὅ,τι δὲν ἔχει προβλέψει, ἢ τιμωρία του ὅμως εἶναι κι ἀπελευθέρωση τοῦ πνεύματός του πρὸς νέες κατακτήσεις. Κάθε ριζοσπαστικὴ κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι καὶ μιὰ ἄκριτη ἄρνηση τοῦ προμηθεϊκοῦ χαρακτήρος τῆς ἀνθρώπινης υπάρξεως καί, συνεπῶς, στερεῖται νοήματος ἢ πολὺ περισσότερο, μάλιστα, στερεῖται πιθανοτήτων δικαιοσύνης. Ἡ μόνη ἐναπομένουσα ὁδὸς σωτηρίας εἶν' ἐφεξῆς ἡ ὁδὸς τῆς ἔγκαιρης μεθοδικῆς διερευνήσεως τῶν δυνατοτήτων ποὺ προσφέρονται γιὰ τὴν συγκρότηση ἑνὸς συνόλου ἐναλλακτικῶν δραστηριοτήτων στὸν τομέα τῆς παραγωγῆς, ποὺ θ' ἀφήνουν τὸν πλανήτη κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνεπηρέαστον, ἀνεπηρέαστην ὅμως, ὡς ἐκ τούτου, καὶ τὴν ἀνθρώπινη διαβίωση ἀπὸ ἀσφυκτικὲς περιπτώσεις.

Τὸ πρωταρχικὸ νόημα τῆς συνειδήσεως τῆς υπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται στὴν ἐπιδίωξη καὶ στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἐντάξεώς του στὸν φυσικὸ κόσμον, ἔστω κ' ὑποταγμένον σ' αὐτόν. Ἄν ὅμως ἡ ἔνταξη αὐτὴ πρόκειται νὰ ὀλοκληρωθῆ μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ κόσμου καί, κατ' ἀκολουθίαν, τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἡ συνολικὴ ἐνταξιακὴ διαδικασία ἀποβαίνει αὐτομάτως ἀδιανόητη. Θὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν ἐνδεκάτη θέση τοῦ Marx γιὰ τὸν Feuerbach¹⁸: ὁ κόσμος ἀρκετὰ κατέστη ἀντικείμενον μελέτης ἢ ἤρθε ἡ ὥρα νὰ καταστῆ ἀντικείμενον μεταβολῆς. Μόνον ποὺ ὁ Marx, ἀναφέροντας «κόσμον», τὴν ἀνθρώπινες κοινωνίες ἐννοοῦσε. Εἶναι, φυσικά, βέβαιο πὼς αὐτὸ τὸ λαμπρό, ἀλλὰ κ' ἐπιστημονικῶς ἀφάνταστα δυσπροσάρμοστο, πνεῦμα οὐδέποτε θὰ ἐπέλεγε τὸ ἐνδεχόμενον τῆς καταστροφῆς τοῦ πλανήτη, ὅπως εἶναι βέβαιο πὼς ὁ προφητισμὸς του¹⁹ δὲν θὰ τοῦ ἐπέτρεπε κἂν νὰ διανοηθῆ τὴν ἐκμηδενιστικὴν, γιὰ τὴν φύση, πορεία τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως ποὺ κατέστησε τὴν κατ' εὐφημισμὸν δημοκρατικὴν Γερμανίαν τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ ὑποδοχέα τῶν ἀποβλήτων τῆς Εὐρώπης. Εἶναι φανερό πὼς οἱ ἐπὶ μέρους διαστάσεις τοῦ προβλήματος συναρτῶνται σχεδὸν ἀδιάκριτα μεταξύ τους, καὶ πὼς ἡ φιλοσοφία καλεῖται σήμερον νὰ ἐπιληφθῆ, σὲ συνεργασία πρὸς τὴν τεχνολογία καὶ τὴν οἰκονομία, τοῦ ἔργου τῆς θεωρητικῆς θεμελιώσεως τῆς διαδικασίας ποὺ θ' ἀποβλέπει στὴν ἐπιβράδυνση τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς ἤδη συντελούμενης καταστροφῆς τοῦ πλανήτη, καὶ τῆς ἐξευρέσεως νέων ἐκτονωτικῶν κι ἀντισταθμιστικῶν διεξόδων πρὸς κατευ-

17. Πβ. Π λ ά τ., Πρωταγ., 321 b-c.

18. Πβ. E. Μ ο υ τ σ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἡ φιλοσοφία καὶ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος. Ἡ φιλοσοφία σήμερον, Ἀθήνα, Ἑλλην., Φιλοσ. Ἐταιρ., 1985, σσ. 11-17, ἰδιαιτ., σ. 14.

19. G. V l a c h o s, Des prophéties anciennes aux prophéties modernes, L'Avenir, Actes du XXIe Congrès de l'ASPLF (Athènes 1986), Paris, Vrin, 1987, σσ. 557-572.

θύνσεις τῶν ὁποίων ἡ ἐμβέλεια ἀσφαλῶς θὰ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ πλανήτη αὐτοῦ²⁰.

Δέση δεύτερη: ἡ θεολογία τῆς ἀπελευθερώσεως κ' ἡ κριτικὴ τῶν θεσμῶν. Σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα τῶν μαζῶν τελεῖ σ' ἔξαρση, καὶ μάλιστα ὄχι ἀναγκαστικά στὸ πλαίσιο τῶν ἱστορικῶς ἀγνωρισμένων θρησκείων, ὁ κατώτερος καθολικὸς κλῆρος τῶν ὑπανάπτυκτων περιοχῶν τῆς λατινικῆς Ἀμερικῆς ἔχει οὐσιαστικῶς ἐπισημάνει τὸ θέμα τοῦ φαινομενικῶς ἀγεφύρωτου χάσματος πού, στὶς περιοχὲς αὐτές, χωρίζει τοὺς ἀνθρώπους σὲ κραυγαλέα πλούσιους καὶ σ' ἀπελπιστικά φτωχοὺς, μὲ παράλληλες προεκτάσεις στὰ ἐπίπεδα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας. Δὲν πρόκειται γιὰ μιὰν διαπίστωση διαφορῶν μεταξὺ γεωγραφικοῦ Βορρᾶ καὶ Νότου, ἀλλὰ γιὰ μιὰν ἐξανάσταση θρησκευόμενων συνειδήσεων ἐναντίον μιᾶς καταστάσεως αὐτόχρημα ἀπαράδεκτης, ὅπου ἡ κενόδοξη κ' ἐπιδεικτικὴ φιλαρέσκεια τῶν εὐημερούντων συμπορεύεται πρὸς τὴν αθλιότητα καὶ τὴν συνειδησιακὴν ὑπνηλία τῶν πολλῶν πού, λόγῳ παρατεινόμενου ἀναλφαβητισμοῦ, ἀδιαμαρτύρητα ἀποδέχονται τὸ καταστατικὸ τῶν ἀποκλήρων, συχνὰ μὲ τὶς εὐλογίες τῶν ἐπιτόπιων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων. Ἡ διαμαρτυρία ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου προέρχεται ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ποιμένες, κι ἀφορᾶ (σήμερα ὅποτε ὁ ἀποκληθεὶς «δεύτερος κόσμος», ἀφοῦ ἔχει ἀποσεισεί τὸ παραδοσιακὸ του ψευδεπίγραφο ἀνθρωπιστικὸ ὑπερφιάλον, εὐρίσκεται σὲ φάση ἀνορθώσεως κ' ὑπερβάσεως τῶν ἐγγενῶν του δυσχερειῶν) σ' ὀλόκληρον τὸν «τρίτον κόσμο». Ἀφορᾶ ἀκόμη, κατὰ προέκταση, στὸν κατεσπαρμένον, ἀνὰ τὶς γεωγραφικὰς περιοχὰς ὅπου ἐντοπιζοῦνται οἱ δυὸ πρῶτοι, «τέταρτον κόσμο», δίχως νὰ ὑπολογίζεται κἂν ἢ κατὰ τὸ τέλος τῆς δεύτερης μ.Χ. χιλιετίας συνεχιζόμενη μειονεκτικὴ κοινωνικὴ μεταχείριση τῆς γυναίκα, ὕψιστου κοσμικοῦ δημιουργήματος. Κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, ὁ Martin Luther ἐξανίστατο κατὰ τοῦ καθεστῶτος τῆς ἐξαγορᾶς ἀκόμη καὶ μελλοντικῶν ἀμαρτημάτων ἀπὸ ἀποδεδειγμένα πτωχοὺς, τοῦλάχιστον τῷ πνεύματι, πού συνέβαλαν, ἔτσι, στὴν οἰκοδόμησιν ἐνὸς ἀπὸ τὰ αἰσθητικῶς λαμπρότερα μνημεῖα τῆς Εὐρώπης, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου στὸ Βατικανό, καὶ στὴν χρηματοδότηση τῆς ὀρθώσεως πολλῶν ἄλλων καλλιτεχνικῶν ἀριστουργημάτων. Κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, καὶ μ' ἀφορμὴν τὴν ἔλλειψη αἰτιολογήσιμης θεοδικίας, τὴν ὁποίαν ὁ καταστρεπτικὸς γιὰ τὴν Λισσαβῶνα σεισμὸς τοῦ 1755 προϋπέθετεν, ὁ Voltaire ἐσάρκαζε τὴν φιλοσοφικὴν τελοκρατία τοῦ Christian Wolff, ἐμπνευσμένην ἀπὸ τὴν διδασκαλία τοῦ Leibniz περὶ προδιατεταγμένης ἁρμονίας²¹, ὀφειλέτιδα τόσο τῆς λογοκρατίας τοῦ

20. Πβ. E. Moutsopoulos, *Phénoménologie de l'expansion humaine*, Akten des XIV. Internat. Congr. für Philos., τ. 6 Wien, 1968, σσ. 421-435 *Vers une réintégration de l'homme dans la nature*, Proteus, 1971, σσ. 193-198.

21. Voltaire, *Zadig, Candide (ἐν Contes)* *La métaphysique de Newton ou parallèle des sentiments de Newton et de Leibniz*, Amsterdam, 1740.

Descartes όσο και της σοφιστικής καζουϊστικής του *Ignacio de Loyla*, σὲ συνάρτηση πρὸς τὴν διδασκαλία τοῦ τελευταίου αὐτοῦ, περὶ ἀναγωγῆς παντὸς συμβάντος σ' εὐκαιρίαν ἀποδόσεως «μεῖζονος δόξης» στὸ ἀπόλυτο. Ὑπάρχουν συνεπῶς θεολογικά, ὅσο και φιλοσοφικά, προηγούμενα τῆς θεολογίας τῆς ἀπελευθερώσεως, ἡ ὁποία θὰ παρέμενε ἀπλῆ κατακραυγὴ ἂν δὲν ἔθετε ἐπὶ τάπητος τὸ πρόβλημα τῆς ἐξασφαλίσεως ἐνὸς ἐλάχιστου κοινού ὀρίου βιοτικῆς και πνευματικῆς ἀξιοπρεπειᾶς γιὰ τὴν κάθε ἀνθρώπινη ὄντοτητα, σ' ὅποιαδήποτε γεωγραφικὴ ζώνη κι ἂν αὐτὴ διαβιώνει.

Ἡ κριτικὴ ποῦ ἡ θεολογία τῆς ἀπελευθερώσεως ἀσκει κατὰ τῆς Ἐκκλησίας θὰ παρέμενε ὑπόθεση ἐσωτερικὴ τῆς τελευταίας, ἂν δὲν ἐμπεριεῖχε τὰ σπέρματα μιᾶς κριτικῆς ποῦ ἐξ ὀρισμοῦ εἶναι ἀπηχίσεως εὐρύτερης, και ποῦ ἀφορᾷ σ' ὀλόκληρο τὸ παγκόσμιο σύστημα θεσμῶν, μὲ τὴν δομικὴ του δυσκινησία και τὴν ἐξ αὐτῆς ἀπορέουσαν συνειδησιακὴν ἀνεκτικότητα, τὴν ἀπροθυμία παρεμβάσεως τῶν ὀργάνων του και, τελικῶς, τὴν ἀναποτελεσματικότητά του γιὰ δημιουργία προϋποθέσεων ἀποσπάσεως τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν ἀπὸ ἓνα πλέγμα διατηρήσεως ἰσορροπιῶν κ' ἱεραρχιῶν παρῳχημένης λειτουργικότητος. "Ὀλ' αὐτὰ κατ' οὐδὲν ἐναρμονίζονται μὲ τὴν ὀλοένα ἐπιβεβαιούμενη πορεία τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν πρὸς ἓναν ἐνισχυμένον ἐκδημοκρατισμὸ και πρὸς ἓναν διαρκῶς και περισσότερο τονιζόμενον σεβασμὸ τῆς ἀνθρώπινης αὐταξίας. Ἀπότοκος αὐτῆς τῆς κριτικῆς ἀντιλήψεως διαφαίνεται μιὰ φιλοσοφία τοῦ «αὔριο»²² –κυριολεκτικῶς, θὰ τὴν ἐχαρακτήριζα «αὔριανισμόν», ἂν ὁ ὄρος αὐτὸς δὲν εἶχε τόσο δεινοπαθήσει νοηματικῶς κ' αἰσθητικῶς παρ' ἡμῖν-. Ἡ φιλοσοφία αὐτή, προελεύσεως ἀφρικανικῆς, φιλοδοξεῖ νὰ ὑπερβῆ τις κλασσικὲς φιλοσοφικὲς κατηγορίες' ἀπορρίπτει τὴν πνευματικὴν ἐπανάσταση ποῦ συντελέστηκε στὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα, καθὼς και τὰ σημερινὰ πολιτιστικά τῆς παράγωγα, στὴν Δύση ὅσο και στὴν μέχρι πρό τιнос Ἀνατολή, νοούμενη ἔστω κι ὡς πρὸς τ' ἀσιατικά τῆς κατάλοιπα, και φιλοδοξεῖ ν' ἀντλήσει τ' ἀξιολογικά τῆς πρότυπα μὲσ' ἀπὸ γεωγραφικῶς ἐπιχωριάζουσες πολιτιστικὲς παραδόσεις, ὅπως λ.χ. ἡ ὑπαρξιακῶν, κυρίως, διαστάσεων ἀξία τῆς νεγρικότητος, ἥκιστα ἐναρμονιζόμενη πρὸς τὸν ἰσλαμικὸν ριζοσπαστισμὸ, ἐνῶ συμβαίνει ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ ἀφρικανικοῦ ἰσλάμ, ἀκριβῶς, ἡ ἐν λόγῳ φιλοσοφία νὰ ἐκκινεῖ. Ὡστόσο ἡ ἴδια αὐτὴ ἀπορριπτικὴ τῶν καθιερωμένων ἀξιῶν φιλοσοφία, ποῦ στὴν πραγματικότητα συνιστᾷ ἀπλῆν ἰδεολογία, στέργει στὴν υἰοθέτηση τῆς οἰκονομικῶς καταξιωμένης ἐννοίας τοῦ ἀκαθάριστου κατὰ κεφαλὴν προϊόντος, ἀποκαλύπτοντας ἔτσι τὴν θεμελιακὴ τῆς ἀντιπατικότητος ποῦ ἐντοπίζεται στὸ ἀσυμβίβαστο ἐνὸς φαινομενικοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ρωμαντισμοῦ και μιᾶς ὑπ' αὐτὸν ὑποκρυπτόμενης οὐσιαστικῆς κι ἀδιά-

22. Πβ. E. Μουτσοπουλος, *Espace kairique, espace pragmatique de demain*, Diotima, 18, 1990, σσ. 137-140.

ψευστης φιλοδοξίας υποκαταστάσεως τοῦ οἰκονομικοῦ πρωτείου τῶν λευκῶν κοινο-
νιῶν ἀπὸ τὸ πρωτεῖο τῶν ἐγχρώμων. Ἀπὸ τὴν θεώρηση αὐτὴν ἀπουσιάζει λοιπὸν
ὁποιοσδήποτε οἰκουμενισμός.

Ἡ διαπίστωση τῆς ἀντιφατικότητος αὐτῆς παρέχει καὶ τὸ κλειδί γιὰ τὴν
ἀντιμετώπιση μιᾶς γνήσια φιλοσοφικῆς προβληματικῆς ποῦ ν' ἀφορᾷ στὴν οἰκουμενικὴν
ἐπιβολὴ καὶ παρουσία ἑνὸς μελλοντικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ὁ ὁποῖος ἴσως νὰ μὴν εἶναι
παρακινδυνευμένο νὰ συλληφθῆ ὡς ἐνδεχομένως ἐμπνεόμενος ἀπὸ δόκιμα ἑλληνικὰ
κλασσικὰ πρότυπα –καὶ τοῦτο, ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῆς ἀναγκαίας του οἰκουμενικό-
τητος²³. Ἀπὸ τὴν γενικευτικὴ αὐτὴν σκοπιὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐξεταζόμενο,
τὸ πρόβλημα τῶν ἀδικημένων πληθυσμῶν τῆς γῆς χρωματίζεται μὲ νέαν οἰκουμενικὴ
σημασία: ἐρωτᾶται δηλαδὴ κατὰ πόσον οἱ πληθυσμοὶ αὐτοὶ δὲν καθίστανται ἄξιοι τῆς
προστασίας τῶν ἰσχυρῶν, ἀντὶ νὰ ἐγκαταλείπωνται πρὸς ἐξαφάνιση στὸ ἔλεος τῶν
ἀπάνθρωπων συνθηκῶν διαβιώσεως στὶς ὁποῖες ἔχουν περιέλθει. Δὲν πρόκειται ἀπλῶς
περὶ μεμονωμένων ἀνθρώπων ομάδων, ὅπως ὠρισμένες ἀμερινδικές, στῶν ὁποίων τὴν
ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως ὡς ἀνθρωπολογικῶν δειγμάτων σταυροφορικῶς ἀναφέρεται ἢ
Isabel Allende στὸ σημαντικώτερο ἴσως κεφάλαιο τοῦ πρόσφατου ἔργου της *Ἴσ τ ο -*
*ρί α τ ῆ ς Ε ν α Λ υ ν α*²⁴· πρόκειται περὶ ὀλόκληρων πληθυσμῶν, τῆς Ἀφρικῆς
κυρίως, ποῦ ἀφήνονται ἀπὸ τὶς κοινωνίες τῆς εὐημερίας ν' ἀποδεκατίζονται μηνιαίως
ἀπὸ τὴν μάστιγα τοῦ συνδρόμου ἐπικτήτης πλημμελοῦς ἀνοσίας, ὅταν στὶς εὐημεροῦσες
αὐτὲς κοινωνίες, δικαιοματικῶς, καταβάλλεται προσπάθεια προφυλάξεως τῶν μελῶν
τους ἀκριβῶς ἐκείνων ποῦ σὲ καμμιάν ομάδα ὑψηλοῦ κινδύνου δὲν ἀνήκουν, ἐνῶ ἀκόμη
κ' οἱ ομάδες αὐτές, στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἴδιων ἐκείνων προνομιούχων κοινο-
νιῶν, ἐλάχιστης σχετικῆς προνοίας φαίνονται ἀναγνωρισμένα δικαιούμενες. Συμβαίνει κ' ἐδῶ
ὅ,τι συμβαίνει παντοῦ: οἱ προνομιούχες κοινωνίες προφυλάσσουν ἀκριβῶς τὰ τοῦ οἴκου
των *stricto sensu*, παραγνωρίζοντας πῶς οἶκος κ' οἰκογένεια εἶναι ὀλόκληρος ὁ
πλανήτης μ' ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἐπ' αὐτοῦ διαβιοῦντας πληθυσμούς. Δὲν ἀρκεῖ
πῶς συνεχῶς καὶ περισσότερο καταστρέφονται τὰ τροπικὰ δάση, μ' ὅλες τὶς δυσμενεῖς
γιὰ τὸ φυσικὸ περιβάλλον συνέπειες²⁵; Πρέπει ἄραγε νὰ καταστραφῆ στὶς τροπικὲς
περιοχὲς κ' ἡ ἀξημένης ἀκμαιοτήτος ἀνθρώπινη ζωὴ; Στὸν τομέα αὐτόν, ἰδιαιτέρα, μιὰ
νέα ἠθικὴ θεώρηση ἐπιβάλλεται νὰ καταστῆ, δίχως χρονοτριβή, ἀντικείμενο μελέτης
ἀπὸ τοὺς οἰκείους διεθνεῖς ὀργανισμούς. Οἱ φιλοσοφοῦντες ἔχουν καθῆκον νὰ ἐκφέρουν

23. Πβ. *T o ὦ α ὑ τ ο ὦ*, *New Morality in a New World*, Diotima, 9, 1981, σσ. 117-126· *The Reality of Creation*, New York, Paragon, 1991, κεφ. *Humanism and Development*, σσ. 91-94.

24. Πβ. *Is a b é l A l l e n d e*, *Geschichte der Eva Luna* (γερμ. μετ. ἀπὸ τὰ ἰσπ., ὑπὸ *L. Kolanoske*), Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1990.

25. Πβ. ἀνωτ., καὶ σημ. 16.

σχετικῶς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς ἐξειδικευμένους ἐπαῖοντες, τὴν ἰδική τους ὑπεύθυνη γνώμη. Θὰ κληθοῦν ὁμως πρὸς τοῦτο ἢ θὰ ἐμφανιστοῦν αὐτόκλητοι, καὶ πάλι μὲ κίνδυνον νὰ μὴν εἰσακουστοῦν, πρὸς φαινομενικὴν τοῦλάχιστον βλάβη τῆς ἀξιοπρεπείας των:

Δέσημη τρίτη: ἡ αἰχμικὴ νοοτροπία κ' ἡ κριτικὴ τῆς ποιότητος. Ἡ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη ἔχει δημιουργήσει νέες ἠθικὲς προβληματικὲς στὴν περιοχὴ τόσο τοῦ κοσμοχώρου²⁶ ὅσο καὶ τοῦ ἐπίγειου κόσμου. Ὁ «τρίτος παγκόσμιος πόλεμος», ἀπότοκος τῶν δύο προηγουμένων, πληροφοροῦμεθα τοῦλάχιστον πῶς μόλις ἔληξε, μὲ τὴν ἀφανῆ, ἀλλὰ πλήρη, συνθηκολόγησιν τῆς μιᾶς τῶν ἀντιπάλων παρατάξεων πού, στὸ μεταξύ, ἐπρόλαβε νὰ αἵματοκυλίσει, ἐμμέσως κι ἀνεπισήμως, πολυάριθμες ἀνθρώπινες κοινωνίες, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ (μερικοὶ βέβαια διατείνονται πῶς τώρα μόλις ἐπίκειται ἡ ἔναρξί του). Ἐπὶ μακρόν, ὀλόκληρες ἀνθρώπινες ὁμάδες ἐξωλοθρεύτηκαν, ἐνῶ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο, τοῦλάχιστον στὴν Δύση, ἔχαιρε προσεκτικῆς στοργῆς. Τελικῶς, φαίνεται πῶς ἡ ἀνθρώπινη ἀξία προσδιορίζεται σήμερα περισσότερο ἀπὸ γεωγραφικὰ στίγματα παρὰ ἀπὸ τὴν καθολικὴν αὐταξιακὴ τῆς φύσιν. Χάρη στὴν ἀνάπτυξί της, ἡ βιομηχανικὴ τεχνολογία δὲν διστάζει, σήμερα πιά, νὰ προβλέπει τὴν, ὄχι καὶ τόσο ὑποθετικὴν, δυνατότητα «κατασκευῆς», σ' ἀριθμὸν ἀπερίοριστον, ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀρχικὸ κύτταρο πὺ συνιστᾷ τὸ γονιμοποιημένο ὠάριο, ἐνὸς πλήθους πανομοιότυπων ἀνθρώπινων ὀργανισμῶν μ' ὅλα τὰ τερατώδη κι ἀποκαλυπτικὰ παρεπόμενα πὺ αὐτὸ θὰ συνεπαγόταν ὡς πρὸς τὴν κατάλυση τῆς μοναδικότητος τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Ἡ ἀνάπτυξη, πάλι, μιᾶς τεχνολογίας καθαρῶς ἰατρικῆς ἐγέννησε μιὰ νέαν ἰατρικὴν ἠθικὴν, πολυδιάστατην ὅσο κ' ἡ ἠθικὴ τοῦ ἵπποκράτειου ὄρκου, καὶ στῆς ὁποίας τὸ πλαίσιο κυριαρχεῖ ἀπολύτως ὁ σεβασμὸς τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀσθενοῦς ἢ πτυχῆς τῆς ἐκφράζον τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα τῆς εὐθανασίας²⁷, τῆς μεταμοσχεύσεως σωματικῶν ὀργάνων, καὶ πολλὰ ἀκόμη. Μιὰ νέα ἠθικὴ ἔχει ἐπιβληθῆ στὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τῶν ἐπιχειρήσεων, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ αἶτημα τῆς πάσῃ θυσίᾳ, καθὼς στὸν πόλεμο, συντριβῆς τοῦ ἀντιπάλου ἢ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ του σ' ὑποτέλειαν. Ἡ ἔννοια τοῦ συμφέροντος στὴν ἐπιχείρησιν, ὡς ἐκάστοτε ἀναγόμενου σ' ὑπέρτατον νόμο συμπεριφορᾶς καὶ σὲ δόγμ' ἀμετάκλητον, ἐπιτρέπει κάθε εἶδους κίνηση μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς εὐρέως νοουμένης νομιμότητος. Τὸ δίκαιον τῶν ἐπιχειρήσεων δὲν ἀφήνει περιθώρια ἐλέγχου τῆς νομιμότητος τῶν ἀφανῶν πράξεων ὅσων ὀφείλονται σὲ πρωτοβουλίες μὲ κίνητρο τὴν ἀντιζήλια λ.χ., ἢ τὸν ἀθέμιτον συναγωνισμό. Οἱ πρακτικὲς αὐτὲς τείνουν νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ νὰ γενικευθοῦν. Ἡ ἀτομικὴ κ' ἡ οἰκογενειακὴ ἠθικὴ, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους, ὑφίστανται καθημερινῶς διάβρωσιν. Οἱ κοινωνίες ἐπιβάλλεται νὰ φροντίσουν ν'

26. Πβ. *E. Moutsopoulos*, Space, Time and Kairos (ὑπὸ ἔκδοσιν).

27. Πβ. *Τοῦ Αὐτοῦ*, Ἀσθενῆς θνήσκων, Θεαγένειο Ἰνστιτούτο, Πρακτικὰ Β' Σεμιναρίου, Θεσσαλονίκη, 1982, σσ. 129-232.

ἀποτρέψουν τὴν φανερὴν ἐπέκταση τῆς ἠθικῆς τῶν ἐπιχειρήσεων στὶς ἀνθρώπινες οἰκογένειες.

Ἡ τεχνολογία βαίνει ὀλοταχῶς πρὸς ἐπιβολὴν τῆς προτυπικῆς ἰδέας τῆς ὀλιγκῆς ποιότητος, ἀρχικὰ προελεύσεως ἰαπωνικῆς, σήμερα ταχέως ἐξαπλουμένης, τόσον ἐπὶ τῶν ἐπιχειρήσεων ὅσον κ' ἐπὶ ὅποιασδήποτε ἐπιχειρησιακῶς ὀργανωμένης ὄντοττος. Ἡ θεμελιακὴ ἀντίληψη ποὺ προέχει στὸ ἐπιχειρησιακὸ αὐτὸ πρότυπο, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάπτυξη ἀκολούθησε τὴν ἀνάπτυξη παντοίων δραστηριοτήτων στὴν περιοχὴ τῆς προωθημένης κυβερνητικῆς, συνίσταται στὴν ἀναζήτηση μιᾶς ὀριακῆς οἰκονομίας στὴν παραγωγή. Ἡ οἰκονομία αὐτὴ προσεγγίζεται χάρις ἑναν προγραμματισμὸν ἐπιτρέποντα τὴν μέγιστη καὶ βέλτιστη παραγωγή σὲ χρόνον ἄκρως περιωρισμένον, καὶ μὲ τὴν ἐλάχιστη δυνατὴ προσπάθεια· δηλαδὴ, μ' ἀπώλειαν εἰσερχόμενης ἐνεργείας, τάξεως μηδενικῆς²⁸. Πρόκειται περὶ τῆς ἐκφράσεως ἐνὸς αἰτήματος σ' ἐπίπεδο τεχνολογικὸ ποὺ ὡστόσο ἀφήνεται νὰ διαφανῆ ἐξελιζιμο κ' ἐπεκτάσιμο σ' ἐπίπεδο ἐνὸς αἰτήματος πανανθρώπινης συμπεριφορᾶς. Οὐσιαστικά, τὸ τελειότερο συγκεκριμένον παράδειγμα παρόμοιας διαδικασίας ἐπισημαίνεται στὴν περιοχὴ τῆς φύσεως ὅπου, κατὰ τὸν Lavoisier, «τίποτε δὲν δημιουργεῖται, τίποτε δὲν ἀπόλλυται»²⁹, ἐνῶ ὅ,τι ἐνδιαμέσως παραμερίζεται παραμένει σ' ἐφεδρεῖαν ἐπὶ χρόνον κατάλληλον, προκειμένου νὰ χρησιμοποιηθῆ ἐπωφελέστερα. Ἔτσι, ἀκόμη κι ὁ περιορισμὸς τῆς ἐλεύθερης ἀνθρώπινης δραστηριότητος τείνει νὰ ἐνταχθῆ σὲ μιὰν προγραμματισμένη σειρά ἐνεργειῶν, ὥστε ν' ἀποβῆ ἐπωφελέστερος στὴν τεχνικὴν ἀναζήτηση τῆς προσωπικῆς, τῆς ὑπαρξιακῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ἰσορροπίας³⁰. Τὸ ἐρώτημα ποὺ προβάλλει ἐδῶ εἶναι δυνατόν νὰ διατυπωθῆ ὡς ἐξῆς: ὡς ποιοὶ σημεῖο ἡ ἐλευθερία κατὰ τὴν δημιουργία ὑπόκειται σ' οἰκονομικὸν προγραμματισμὸν³¹; Καὶ περαιτέρω: ὡς ποιοὶ σημεῖο ἡ διαδικασία αὐτὴ ὑπόκειται σὲ κριτήριον τάξεως καιρικῆς, ἀναφερόμενο δηλαδὴ σ' ἕνα κρίσιμο σημεῖο μεταπτώσεως, ποὺ ν' ἀποβαίνει συγχρόνως καὶ σημεῖο μέγιστης καρπώσεως³²;

28. Πβ. G. Stora - J. Montaigne, *La qualité totale dans l'entreprise*, Paris, Les Éditions d'Organisation, 1986.

29. Πβ. A. L. Lavoisier, *Traité élémentaire de chimie (1789)*, κριτ. ἔκδ. ὑπὸ H. Le Chatellier, Paris, Gauthier-Villars, 1937.

30. Πβ. ἀνωτ., καὶ σημ. 20.

31. Πβ. E. Μουτσόπουλου, *Οἰκονομία ἐν τῇ δημιουργίᾳ παρὰ Πλάτωνι*, Πλάτων, 1975, σσ. 186-191' καὶ Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς Φιλολ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1975, σσ. 301-308. Πβ. Τοῦ Αὐτοῦ, *La finition de l'oeuvre d'art: contraintes et licences*, A filosofia as ciências, Rio de Janeiro, 1978, σσ. 22-24' *Alternative Processes in Artistic Creation*, Proceedings of the 8th Internat. Wittgenstein Symposium, Part I, Wien, Hölder-Pichler-Tempsky, 1984, σσ. 107-113.

32. Πβ. Τοῦ Αὐτοῦ, *Sur le caractère kairique de l'oeuvre d'art*, Actes du Ve Congrès Internat. d'Esthétique, Amsterdam, 1964, σσ. 115-118.

Τὸ παρήγορο, στὴν περίπτωση αὐτὴν, εἶναι πῶς, χάρις σὲ παρόμοια δομικὴν αὐστηρότητα, εἶν' ἐνδεχόμενον ἡ ἀνθρωπότης νὰ ξεπεράσει, ἂν φυσικὰ τὸ ἐπιθυμῆι, ἔστω καὶ μὲ προσωρινὴν ὑποταγὴ τῆς σὲ λογικὰ προγραμματικὰ συστήματα ἀνεπίδεκτα ἐλαστικότητος καὶ προσαρμοστικότητος, τὴν ὑποκουλτούρα πού, μαζὶ μὲ τ' ἀξιοθηρή- νητα, προϊόντα τῆς, τὴν μαστίζει ἀλύπητα σήμερα. Δίπλα στὴν προβληματικὴ πού περιλαμβάνει τὴν βελτίωση τῆς οἰκονομικῆς παραγωγικότητος ἐπιβάλλεται νὰ ἐξεταστῆ κ' ἡ προβληματικὴ πού ἀναφέρεται στὴν βελτίωση τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτιστικῆς δημιουργικότητος. Ἡ ἀπαίδευτη καὶ πολιτιστικῶς ἀστοιχείωτη κι ἀναλφάβητη ἀνθρω- πότης θὰ χρειαζόταν νὰ στραφῆ πρὸς τὰ συγκεκριμένα ἔργα τῆς μεγάλης τέχνης, ὥστε νὰ συνηθίσει νὰ τὰ ἐκτιμᾷ καὶ νὰ ἐπιζητεῖ, ὡσάκις τὸ δύναται, ἀκόμη καὶ νὰ τὰ ὑπερβαίνει. Ἔστω κι ἂν γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ γνώμη τοῦ Ἰπποκράτους πῶς «ὁ βίος βραχύς, ἡ τέχνη μακρά»³³, εἶν' ἐνδεχομένως εὐκαταία ἡ ἐκμάθησις, ἀπὸ κάθε μιὰν προσωπικὴ συνείδησι, μιᾶς «τέχνης τοῦ βίου», ὅπως πρῶτος ἐπιζήτησε νὰ τὴν ὀρίσει ὁ Καρνεάδης³⁴. Ἡ ἰσορροπία τῆς φύσεως στὸ ἐπίπεδο τοῦ οἰκοσυστήματος παρέχει ἴσως ἐν προκειμένῳ ἓνα πρότυπο ὄχι μονάχα πρὸς δουλικὴν ἀποδοχὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς μερικὸν βιασμό του γιὰ χάρις τῆς δημιουργικῆς του ὑπερβάσεως³⁵. Μήπως, ἄλλωστε, ἡ τέχνη δὲν διέπεται ἀπὸ λογικὴν αὐστηρότερη καὶ συνεπέστερη πρὸς στίς ἀρχές τῆς ἀπ' ὅσο, φαινομενικῶς τοῦλάχιστον, ἡ ἴδια ἡ φύσις; Καί, τελικά, μήπως τὸ πρόβλημα τοῦ αὐτεξουσίου δὲν εἶναι μονάχα πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ καὶ τῶν ἴδιων τῶν μηχανῶν πού τείνουν νὰ ὑποκαταστήσουν τὴν ἰδικὴν του συνείδησι;

* * *

«Ἐρωτήματα καὶ μόνον», Κυρίες καὶ Κύριοι, θ' ἀξιολογήσετε, ἐνδεχομένως, τοὺς λόγους μου' καὶ δικαίως. Αἰώνιος ἀρχάριος, καθὼς τὸν ἐχαρακτήριζεν ὁ Husserl, ὁ φιλόσοφος –συγγνώμη, ὁ φιλοσοφῶν, τοῦλάχιστον γιὰ ὅποιον σέβεται ὁ ἴδιος τὸ λειτούργημά του– μονάχα ἐρωτήματα, καὶ μάλιστα ἀμείλικτα, γνωρίζει νὰ θέτει. Ἄν τυχὸν ἀπαντήσει σ' αὐτά, τότε ἡ φιλοσοφικὴ του ἐνεργητικότης περιπίπτει στὸ ἐπίπεδο τῆς ἰδεολογίας κ' εὐτελεῖται, καθιστῶντας ἔτσι τὴν θέση τοῦ στοχαστοῦ, ἤδη δραματι- κήν, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔρχεται ἀντιμέτωπος πρὸς ἀπόψεις διάχυτες, ἀκόμη δραματικώτερη, ἀφοῦ ἐκόντα τὸν ὑποβιβάζει σ' ἐπίπεδο δημαγωγοῦντος πολιτευόμενου σοφιστοῦ. Κατὰ συνέπειαν, προέχει, ὁ ἴδιος ὁ στοχαζόμενος, ὅσα ἐρωτήματα θέτει, νὰ τὰ θέτει ὀρθῶς, ἐπιβάλλοντας, μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, τὴν μελέτη τους ἀπὸ τοὺς κατὰ περίπτωσι εἰδικούς, κι ἀκολούθως τὴν τελεσίδικην ἐπίλυσή των ἀπὸ τοὺς κρατοῦντας. Ὁ φιλόσοφος ὄχι

33. Πβ. Ἰ π π ο κ ρ., Ἐφορισμοί, *init.*

34. Πβ. J. B r u n, Platon et l'Académie, Paris, P.U.F., 1960, σ. 16.

35. Πβ. A. M e r c i e r, Le viol des symétries comme principe structurel de la création artistique, Diotima, 10, 1982, σσ. 72-75.

ἀπλῶς δὲν συναινῆ ἢ δὲν καταδέχεται ἄνθρωπος εἶναι νοητὸν οὔτε νὰ συναινέσει οὔτε νὰ καταδεχθῆ νὰ «βασιλεύσει», ὥστε καὶ νὰ ἐπιλύει τὰ, ἰδιαίτερος πρακτικά, προβλήματα ποὺ θέτει. Ὅσοι ἀπὸ ἔλλειψη ἠθικοῦ ἀναστήματος ὑπέκυψαν στὸν πειρασμὸν –ἄς μοῦ συγχωρήσει ὁ Πλάτων τὴν διαπίστωση³⁶–, τὸ μετανόησαν –πρῶτος, ἐκεῖνος. Νὰ θυμηθῶ τὸν Francis Bacon, τὸν Giovanni Gentile, τὸν Jacques Chevallier, τὸν ὑποτεταγμένον Martin Heidegger; Χρέος τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ ἐλέγχει, ἀκόμη καὶ μὲ ὀξύτητα, ἂν τυχὸν ἀπὸ ἄλλου καταβάλλεται προσπάθεια ὥστε, ὑπὸ κανονικοῦς ὅρους, ἡ φωνή του νὰ μὴν ἀκούγεται εὐκρινῶς. Χρέος τοῦ φιλοσόφου, ἰδιαίτερα σήμερον ὅποτε ὁ λόγος του κινδυνεύει εὐχερέστερα νὰ καταπνιγῆ, ἐξ αἰτίας τῆς εὐφορίας ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας, παραμένει νὰ ἐπισημαίνει ὁ ἴδιος, νὰ ἀπαιτεῖ καὶ νὰ προστάζει, ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνθρώπινου λόγου καί, σὲ τελευταίαν ἀνάλυση, ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπηρεμένοι ἰσχυροὶ ὄλου τοῦ κόσμου! Τοὺς ἐξ ἡμῶν πολλοὺς ἐνώνει ἡ κοινή σας οἰκτρὴ ἀποτυχία. Ἐρευνήστε, γύρω σας, πράγματα καὶ ἀνθρώπους. Σκῦψτε καὶ ἀκροασθῆτε τὸν παλμὸν τῆς καρδιᾶς τῆς ἐξ αἰτίας σας παραπαίουσας ἀνθρωπότητος. Ἐργαστήτε καταλλήλως, ὥστε νὰ ἐπιζήσετε ὄχι προσωρινά, ὡς ἀνθρωπάρια, ἀλλ' ἔσαεί, ὡς μορφὲς ἱστορικές, χάρις στὴν ἀξιοποίηση τῶν δημιουργικῶν σας δυνάμεων.

Κι' ὁ φιλόσοφος; Ὁ φιλοσοφῶν; Αὐτός, στὸ κατῶφλι τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος, καλεῖται, μὲ ὄλους τοὺς διανοητικοὺς καὶ ἠθικοὺς περιορισμοὺς ποὺ περὶ αὐτοῦ καὶ περὶ τοῦ ἔργου του ἐπισήμανα ἤδη, προκάταβολικῶς, στὴν ἀρχὴ τῆς ὁμιλίας μου, νὰ ἀτενίσαι τὸ ἐπερχόμενο προσβλέποντας πρὸς αὐτὸ δίχως προφορικοὺς κασσανδρισμοὺς ἢ γραπτὰς ἱερεμιάδες, ἀλλὰ καὶ δίχως ὑπέρμετρα θριαμβολογήματα : μὲ ἡρεμίαν πνευματικὴ καὶ μὲ συναίσθηση τῆς προσωπικῆς του εὐθύνης ἔναντι τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδένα φοβούμενος μήπως θίξει, ἄρχων, ὁ ἴδιος, τοῦ πνεύματος, κατὰ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ καθήκοντός του, καὶ ἐπιδιώκων μονάχα νὰ ὀδεύει σύμφωνα πρὸς τὰ προστάγματα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, μόνως πηγῆς δικαιοσύνης του.

36. Πβ. Πλάτων, Πολιτείας Θ, 577 e κ.εξ.